

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНА Й ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

УДК 336.77 : 338.43(477)

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА СУЧАСНОГО РІВНЯ АГРОВИРОБНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОЇ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ МОДЕЛІ

ECONOMIC AND ECOLOGICAL ESTIMATION OF MODERN AGRICULTURAL PRODUCTION LEVEL IN THE CONTEXT OF REALIZATION OF RESOURCE SAVING AND ENVIRONMENTAL MODEL

Інна ІРТИЩЕВА,

*доктор економічних наук,
Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова, Миколаїв*

Inna IRTYSHCHEVA,

*Doctor of Economics,
National Shipbuilding University named
after Admiral Makarov, Mykolaiv*

Євгенія БОЙКО,

*кандидат економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування та
сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ*

Yevgeniya BOIKO,

*Candidate of Economic Sciences,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and Sustainable
Development of the National Academy of
Sciences of Ukraine», Kyiv*

Акцентовано увагу на тому, що агропромисловий комплекс України є важливою галуззю національної економіки, котра визначає соціально-економічний розвиток держави. Узагальнено підходи до економіко-екологічної оцінки сучасного рівня агровиробництва в контексті реалізації ресурсозберігаючої та природоохоронної моделі. Доведено, що фінансове забезпечення державних програм ресурсозбереження та відповідних заходів, зокрема в галузі охорони навколишнього природного середовища, здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, власних коштів підприємств, системи екологічних фондів і в рамках міжнародного співробітництва, що цілком відповідає нинішнім вимогам. Проте співвідношення цих напрямів, особливо їх кількісне наповнення, суперечить принципам екологічно орієнтованого соціально-економічного розвитку. Недофінансування програм забезпечення природоохоронних заходів та недостатнє стимулювання ресурсозбереження призводить до погіршення екологічної та соціально-економічної ситуації в державі.

Ключові слова: агровиробництво, сталий розвиток, ресурсозбереження, природоохоронні заходи

Attention is emphasized on the fact that the agro-industrial complex of Ukraine is an important branch of the national economy, which determines the social-economic development of the state. Are generalized approaches to the economic-ecological stimulation of the current level of agricultural production in the context of realization of the resource-saving and nature protection model. It is proved that financial support of state programs of resource conservation and related measures, in particular in the field of environmental protection, is carried out at the expense of budgets of all levels, own funds of enterprises, system of environmental funds and within the framework of international cooperation, that absolutely meets the current requirements. However, the correlation of these directions, especially their quantitative content, contradicts the principles of environmentally-oriented social-economic development. The lack of financial programs for environmental protection measures and insufficient stimulation of resource conservation leads to the degradation of ecological and social-economic situation in the state.

Key words: agricultural production, sustainable development, resource conservation, nature conservation measures.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України є важливою галуззю національної економіки, котра визначає соціально-економічний розвиток. Аграрне виробництво формує понад 40 % експорту та 14% валової доданої вартості. Важливе значення агропромислового виробництва полягає у необхідності забезпечувати потреби населення в продовольстві. Українська сільськогосподарська продукція експортується майже у 200 держав світу. За обсягами експорту провідні позиції займають олія соняшникова, кукурудза, насіння олійних культур, ячмінь, пшениця тощо. Інтеграційні та глобалізаційні процеси обумовлюють необхідність розробки комплексу заходів щодо адаптації до сталого розвитку в контексті реалізації ресурсозберігаючої та природоохоронної моделі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Учені і практики сучасних шкіл розглядають питання сталого розвитку агровиробництва з позицій використання екологічно безпечних технологій. Теоретичні і методичні підходи з цієї проблематики висвітлені в працях вітчизняних науковців Е. Какутича [1], О. Павлова [2], В. Трегобчука [3], М. Хвесика [4, 5], С. Харічкова [6], О. Шубравської [7, 8] та ін. Зокрема, запропоновано методологічні та методичні засади дослідження питань сталого розвитку, що в умовах погіршення екологічної ситуації залишається досить актуальним і потребує безперервного моніторингу, розробки спеціального екологічно орієнтованого інструментарію розвитку аграрного виробництва.

У національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» окреслено основні проблеми розвитку аграрного сектору економіки, що стосуються національної екологічної політики [9]. Зокрема:

- скорочення кількості населення, яке проживає в сільській місцевості, в цілому та зайнятих у сільськогосподарському виробництві (співвідношення між міським та сільським населенням України становило у 2000 р. 67 : 33, 2015-му – 69 : 31; загалом чисельність сільських жителів за цей період зменшилася на 17,6 % (2,8 млн), а зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, рибальстві – на 30 % (1,2 млн осіб);

- низький рівень продуктивності праці, що зумовлено зношеними виробничими засобами, використанням застарілих технологій, недостатньо розвиненою інфраструктурою сільської місцевості (у 2015 р. продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах склала 8,7 тис. дол. США на одного працюючого, Польщі – близько 50 тис. дол.; ступінь зносу основних засобів у цій галузі оцінюється у 40 %);

- нестабільні конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках у зв'язку з адаптацією до європейських вимог щодо якості та безпечності харчових продуктів, внаслідок чого частка експорту товарів харчової промисловості менша, ніж сільгоспсировини (у 2015 р. частка харчової продукції та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1–24 УКТЗЕД становила лише 38,3 %, а питома вага підприємств, на яких було запроваджено систему аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (за даними Hazard Analysis and Critical Control Points, НАССР) – лише 20 % від їх загальної кількості);

- відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації щодо дотримання агроекологічних вимог;

- недостатня інформованість значної частини сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі;

- незавершеність земельної реформи.

Для підвищення рівня сільськогосподарського виробництва необхідно розробити відповідні заходи. Органам державної влади та самоврядуванням, доцільно ухвалювати рішення, що стосуються розвитку села й агропромислового сектору, на засадах відкритості з урахуванням думки сільського населення, забезпечивши громадський контроль.

Мета статті – узагальнення підходів до економіко-екологічної оцінки сучасного рівня агровиробництва в контексті реалізації ресурсозберігаючої та природоохоронної моделі.

Виклад основного матеріалу. Одним із факторів, що визначають належний економічний рівень агровиробництва, є ефективна система управління, спрямована на отримання еколого-економічного ефекту. Дисбаланс в аграрному бізнесі може виникати в результаті недосконалої односторонньої системи реформування, у процесі якого утворились підприємства різних форм господарювання, що використовують земельні ділянки, не дбаючи про збереження їх родючості, з порушенням технологій, часто відсутністю сівозмін, агролісомеліоративних і полезахисних заходів, спричиняючи небезпеку втрати ґрунтової родючості. Раціональне землекористування має забезпечити сукупно

економічний, природоохоронний, ресурсозберігаючий і відновлювальний характер використання земельних ресурсів.

Комплексна еколого-економічна оцінка сучасного рівня агровиробництва неможлива без аналізу фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств. Упродовж 2010–2016 рр. спостерігалось поступове зростання чистого прибутку галузі сільського господарства та частки прибуткових підприємств за видом економічної діяльності 01.1–01.6 за КВЕД ДК 009 : 2010 (табл.). Найвищий показник чистого прибутку зафіксовано у 2015 р. – 101 912,2 млн грн; у 2010 р. він знизився.

Таблиця

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства, по роках*

Показник	2010	2012	2013	2014	2015**	2016**
Чистий прибуток (збиток), млн грн	17253,6	26728,4	14925,7	21413,4	101912,2	89330,8
Підприємства, які одержали чистий прибуток: частка від загальної кількості, %	69,6	78,6	80,3	84,7	88,9	88,3
фінансовий результат, млн грн	22094,9	33570,1	26186,6	51668,0	127525,5	102230,4
Підприємства, які одержали чистий збиток: частка від загальної кількості, %	30,4	21,4	19,7	15,3	11,1	11,7
фінансовий результат, млн грн	4841,3	6841,7	11260,9	30254,6	25613,3	12899,6
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	16,3	8,3	9,3	30,4	24,9
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	22,8	11,7	21,4	43,0	32,7
Кількість найманих працівників, тис. осіб	645,2	621,8	579,8	528,9	500,9	507,7

* Згідно із статистичними даними [10].

** Дані наведено без урахування зміни підприємствами основного виду економічної діяльності.

Крім того, обсяг чистого прибутку для підприємств сільського господарства суттєво коливається у період 2010–2016 рр. Частково це обумовлено залежністю виробництва від природних факторів та проблемами у сфері аграрного виробництва в Україні.

У вигляді трендового рівняння виражено закономірність зміни обсягу чистого прибутку підприємств сільгоспвиробництва (рис. 1), що дає можливість передбачити з рівнем достовірності апроксимації $R^2 = 74,82\%$ подальше нарощення чистого прибутку. Через зростання вартісного виміру витрат спостерігається негативна динаміка зменшення рівня виробничої

рентабельності. Крім того, показник рентабельності суттєво варіює упродовж 2010–2016 рр. (рис. 2). Закономірності зміни змодельовані за допомогою поліномів другого порядку з рівнем достовірності апроксимації $R^2 = 0,533$ та $R^2 = 0,4698$. Враховуючи коливання полінома, у найближчій перспективі передбачається зростання рентабельності.

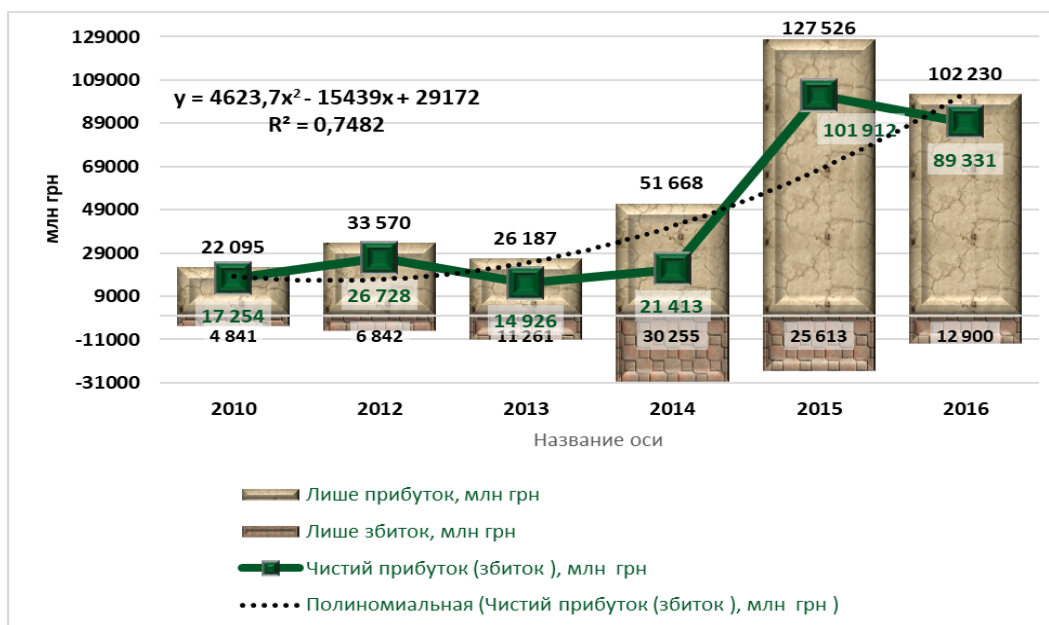

Рис. 1. Динаміка показників прибутковості (збитковості) діяльності сільськогосподарських підприємств, млн грн

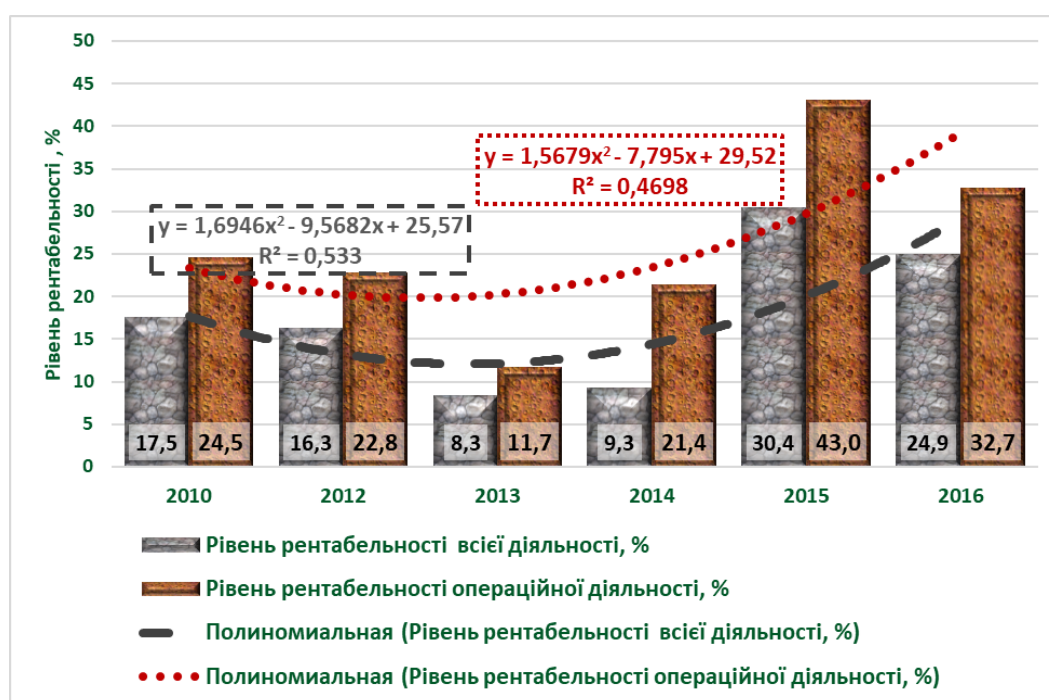

Рис. 2. Динаміка рентабельності діяльності підприємств у галузі сільського господарства, по роках

Агропромисловий комплекс характеризується також обсягами виробництва продукції сільського господарства. Відповідно до логарифмічного тренду закономірності їх зміни з рівнем достовірності апроксимації 89,73 % значення валової продукції сільського господарства на кінець 2017 р. становитиме 262 451 млн грн, що можливо за умов збереження впливу наявних факторів, зрівноважених у моделі динаміки (рис. 3).

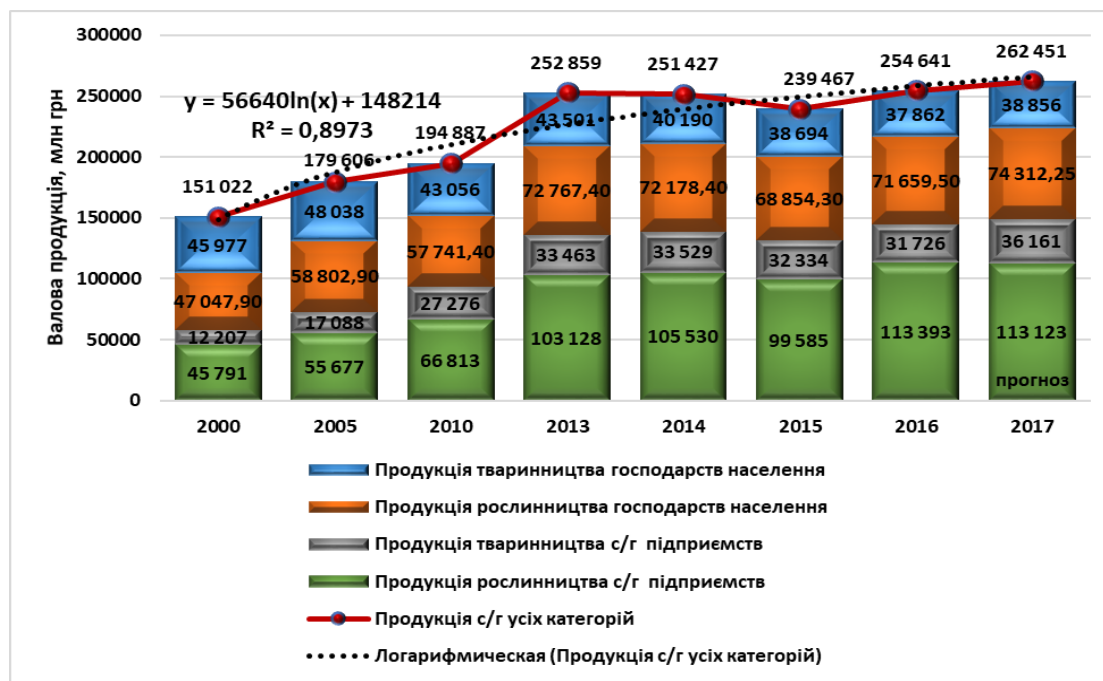

Рис. 3. Динаміка продукції сільського господарства, по роках, млн грн

Для забезпечення приросту виробництва продукції сільського господарства важливе дотримання екологічних норм, міжнародних стандартів якості, збільшення площ сільськогосподарських угідь, відведених під виробництво органічної продукції.

Вважаємо, що реалізації сільськогосподарськими підприємствами національної еколого-економічної політики у сфері використання земельних ресурсів сприятиме такий управлінський механізм, як стимулювання. Його роль щодо раціонального використання й охорони земель як економічного механізму управління земельними ресурсами полягає у створенні органами державної влади та місцевого самоврядування економіко-правових умов, які б спонукали власників землі й землекористувачів добровільно, без будь-яких засобів примусового впливу на їх діяльність, брати безпосередню участь у виконанні заходів, пов'язаних з раціональним використанням та охороною земель на ринкових засадах.

До стимуляційних важелів належать: пільгове кредитування та оподаткування; звільнення від сплати за земельні ділянки, які перебувають у процесі сільськогосподарського освоєння і поліпшення їх стану; компенсація витрат і втрати доходів у зв'язку з консервацією земель; надання державою субсидій і дотацій господарствам, які реалізують землеохоронні заходи;

удосконалення цінової політики щодо продажу екологічно чистої продукції. Примусові важелі впливу передбачають: платність землекористування; додаткове оподаткування використання екологонебезпечних засобів і заходів; збори за забруднення навколишнього природного середовища, у тому числі погіршення якості ґрунтів, штрафні санкції за порушення принципів екологорівноваженого землекористування; викуп права на забруднення (екологічна ліцензія) та екологічне страхування.

Посилення ролі бюджетів різних рівнів у фінансуванні природоохоронних програм і заходів є важливим завданням формування цілісного фінансово-кредитного механізму природокористування, спрямованого на оздоровлення екологічної ситуації в нашій країні з мінімальними витратами матеріальних, фінансових і трудових ресурсів на основі забезпечення максимально сприятливих економічних умов для природоохоронної та ресурсозберігаючої діяльності підприємств. Зараз на платежі за природокористування припадає незначна частка в доходах бюджетів будь-якого рівня. Законодавством України також передбачено, що, крім закріплених і регульованих доходів, з бюджету вищого рівня до нижчого можуть надходити дотації, субсидії, які передбачають і цільове інвестування природоохоронної діяльності.

Слід наголосити на істотному підвищенні ролі територіальних і регіональних органів в управлінні безпечним стійким розвитком, у яких з'являються власні фінансові джерела. На місцевому рівні створюються і розвиваються державні та недержавні наукові центри, комерційні консультаційні фірми у сфері охорони навколишнього природного середовища, тобто почав формуватися ринок екологічних робіт і послуг. Як свідчать дослідження, в умовах ринкової економіки держава не може директивними методами керувати діяльністю всіх суб'єктів господарювання, тому необхідно забезпечити оптимальний вплив державних, регіональних і місцевих органів влади на соціально-економічну ситуацію в регіоні шляхом використання мотиваційних механізмів і непрямих економічних регуляторів. Підтримка управлінських рішень повинна забезпечуватися спеціалізованими інформаційними технологіями поліпшення довкілля в регіоні та його сталого розвитку.

У прикладному аспекті пропонуємо визначати позабюджетний фонд відтворення природних ресурсів в аграрній галузі як юридичну особу, що акумулює та розподіляє/перерозподіляє фінансові потоки у сфері природокористування з метою охорони, збереження, відновлення та забезпечення раціонального використання цих ресурсів на регіональному рівні.

Варто зазначити, що реалізація державних (регіональних) програм ресурсозбереження залежить від стратегії фінансового забезпечення, ступеня взаємодії суб'єктів – держави, органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, суб'єктів підприємництва, які уособлюють економічні, екологічні й соціальні інтереси. Таким чином, фінансовий механізм програмного забезпечення являє собою логічне об'єднання елементів

управління фінансами, фінансових інструментів та найважливіших принципів фінансування.

Сьогодні державні програми ресурсозбереження та відповідні заходи, зокрема в галузі охорони навколишнього природного середовища, фінансуються за рахунок бюджетів усіх рівнів, власних коштів підприємств, системи екологічних фондів і коштів, передбачених у рамках міжнародного співробітництва, що цілком відповідає сучасним вимогам. Проте співвідношення цих напрямів і особливо їх кількісне наповнення суперечать принципам екологічно орієнтованого соціально-економічного розвитку. Недофінансування природоохоронних програм в Україні та недостатнє стимулювання ресурсозбереження призводять до погіршення екологічної та соціально-економічної ситуації в державі. Так, тільки внаслідок забруднення довкілля наразі втрачається більше ніж 10 % ВВП. Змінити таку ситуацію можливо лише шляхом ґрунтовної зміни державної фінансової політики щодо ресурсної складової суспільного розвитку.

Зважаючи на комплексність взаємодії нормоутворюючої, інформаційної, ментальної та інституційної складових у процесі реалізації державних програм ресурсозбереження, доцільним вважається їх одночасне вдосконалення. Так, створення законодавчої бази європейського зразка не забезпечить формування розвиненої системи інститутів ресурсозбереження, відповідних інформаційних мереж, орієнтовану на ресурсоефективність зміну світогляду і стилю життя населення. Отримання бажаного результату можливе лише за умови гармонійного поєднання, спільного розвитку всіх складових. Основними чинниками формування системи фінансового забезпечення програм ресурсозбереження на рівні регіонів є їх інвестиційний рейтинг, оновлення основних засобів виробництва, інноваційний потенціал.

Висновки. Проблема державного управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку є однією з найважливіших, оскільки умовою досягнення будь-якої мети є відповідна матеріальна база. Фінансові взаємовідносини у сфері охорони природи мають вигляд грошових потоків між підприємствами і державою. Одним із принципів класифікації цих потоків є чітке визначення причин їх виникнення, якими, на наш погляд, можуть бути юридична необхідність і комерційний інтерес.

У нашій країні до цього часу діє розрізнений фінансово-кредитний механізм природокористування, що складається з окремих структурних одиниць: системи прогнозування і програмування, фінансування та кредитування заходів щодо охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів, ціноутворення на продукцію видобувних галузей промисловості та платності природних ресурсів. Характерною ознакою цього механізму є його низька ефективність. Фінансово-кредитний механізм раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища має бути органічною частиною господарського механізму управління економікою та тісно пов'язаним з окремими його елементами, без чого вирішити екологічні питання в умовах ринку практично неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Какутич Е.Ю. Устойчивое развитие как концептуальная основа трансформации мировой экономики / Е.Ю. Какутич // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 62–74.
2. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління / О.І. Павлов. – О. : Астропринт, 2006. – 437 с.
3. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>.
4. Хвесик М.А. Концептуальні засади сталого розвитку в контексті глобалізації та регіоналізації / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – № 7. – С. 107–113.
5. Хвесик М. Забезпечення сталого розвитку сільських територій – одне з першочергових завдань держави [Електронний ресурс] / М. Хвесик. – Режим доступу : http://www.vlc.net.ua/news_list.php.
6. Харічков С.К. Інституційні передумови та механізми активізації екологічно чистого виробництва в контексті сталого розвитку України / С.К. Харічков, Н.М. Андреева, О.М. Мартинюк // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика : у 2 т. / за наук. ред. д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. ; ДУ ІЕПСР НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімф. : АРІАЛ, 2011. Т. 2. – 2011. – 340 с.
7. Шубравська О. Інтеграція трьох принципів сталого розвитку. [Електронний ресурс] / О. Шубравська. – Режим доступу : www.btsau.kiev.ua/files/page/international/operating/files/.../Shubravska.ppt.
8. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
9. Цілі сталого розвитку: Україна : національна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://menr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html>.
10. Сільське господарство України за 2016 рік : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.

REFERENCES

1. Kakutysh, E.U. (2010). Ustoychivoe razvitiye kak kontseptualnaya osnova transformatsii mirivoy ekonomiki [Sustainable development as a conceptual basis for transforming the world economy]. *Mechanism of Economic Regulation*, 1, 62–74 [in Russian].
2. Pavlov, O.I. (2006). Sil'ski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiya paradygmy upravlinnya [Rural areas of Ukraine: historical transformation of the management paradigm]. Odessa: Astroprint [in Ukrainian].
3. Tregobchuk, V. (2002). Kontseptsiya stalogo rozvytku dlya Ukrainy [Concept of sustainable development for Ukraine]. *Bulletin of the National Academy*

of Sciences of Ukraine, 2, Retrieved from <http://www.nbuu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm> [in Ukrainian].

4. Hvesyk, M.A., & Gorbach, L.M. (2008). Kontseptual'ni zasady stalogo rozvytku v konteksti globalizatsii ta regionalizatsii [Conceptual framework for sustainable development in the context of globalization and regionalization]. *Scientific bulletin of Volyn National University named after Lesia Ukrainka*, 7, 107–113 [in Ukrainian].

5. Hvesyk, M. Zabezpechennya stalogo rozvytku silskyh yerytoriy – odne z pershochergovyh zavdan' derzhavy [Sustainable rural development – one of the priorities of the state]. Retrieved from http://www.vlc.net.ua/news_list.php [in Ukrainian].

6. Harichkov, S.K., & Andreeva, N.M. & Martynuk, O.M. (2011). Instytutsiyni peredumovy ta mehanizmy aktyvizatsii ekologachno chystogo vyrobnytstva v konteksti stalogo rozvytku Ukrainy [Institutional prerequisites and mechanisms for activating ecologically pure production in the context of sustainable development of Ukraine]. Simferopol: Sustainable development and ecological safety of society: theory, methodology, practice: in 2 volumes. V. 2 [in Ukrainian].

7. Shubravs'ka, O. Integratsiya tryoh pryntsyviv stalogo rozvytku [Integration of the three principles of sustainable development]. Retrieved from www.btsau.kiev.ua/files/page/international/operating/files/.../Shubravska.ppt [in Ukrainian].

8. Shubravs'ka, O. (2005). Staliy ekonomichny rozvytok: ponyattya i napryam doslidzhen' [Sustainable economic development: the concept and direction of research]. *Economy of Ukraine*, 1, 36–42 [in Ukrainian].

9. Sustainable Development Goals: Ukraine: national report. Retrieved from <https://menr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html>.

10. Agriculture of Ukraine for 2016: statistical bulletin. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.